

AT SE OG FEJLE SOM EN VELFÆRDSSTAT

MODERNISERINGSBESTRÆBELSER OG -PROBLEMER I GRØNLAND EFTER ANDEN VERDENSKRIG

■ KRISTIAN HVIDTFELT NIELSEN & ALLAN LYNGS KJÆRGAARD

INTRODUKTION

Det var uventet, da den allersidste gavl på Blok P i Nuuk væltede og begravede en gravko sammen med dens fører. Nedrivningen af gavlen var annonceret til at finde sted d. 19. oktober 2012 kl. 9.30. Men det forudgående nedrivningsarbejde, der var begyndt godt fem måneder tidligere, må have trykket omkring gavlens fundament og gjort det ustabil. Det var ellers meningen, at indbyggerne i Nuuk skulle kunne møde til planlagt tid for at se den sidste gavl falde på den boligblok, der på godt og ondt havde præget Grønlands hovedstad siden opførelsen i 1965-66. I stedet blev de vidne til sidste del af en kort redningsaktion, der bestod i at grave føreren af gravkoben fri og køre ham på hospitalet. Han er i dag delvist invalid på grund af ulykken, der kunne have kostet ham livet.¹

Blok P (se figur 1) var for mange et symbol på de moderniseringsbestræbelser i Grønland, der blev igangsat umiddelbart efter anden verdenskrig på initiativ fra ledende kræfter i Grønland og Danmark. På samme måde blev nedrivningen og ulykken i 2012 en anledning til at reflektere over den dobbelthed, som Grønlands modernisering indebar for mange grønlandere. Som Else Løvstrøm, kommunikationschef ved boligselskabet INI, der havde varetaget den berømte og berygtede Blok P siden 1992, sagde til *Politiken*: "Blok P indeholder alt godt og dårligt. Mange har levet harmonisk i den, rigtigt godt, men andre har også haft det rigtigt slemt. Det er meget blandet".²

Blok P havde ved opførelsen markeret et nybrud i retning af et rationelt, industrielt og teknisk eksperimenterende boligbyggeri baseret på den nye beton-teknik. I slutningen af 1960'erne og starten af 1970'erne skød en række lignende boligblokke op i Nuuk og i andre større byer på vestkysten. Boligblokkene skulle

1 *Sermitsiaq* 15.10.2014, Niels Ole Qvist: "Blok P: Gensyn med katastrofen"; *Sermitsiaq*, 19.10.2012, Søren Duran Duus: "Blok P er faldet".

2 *Politiken* 19.10.2012, Lea Wind-Friis: "Berømt og berygtet grønlandsk bygning fik dramatisk afslutning". Blok P var i 2014 genstand for en udstilling i Grønlands kulturhus Katuaq i Nuuk og Nordatlantens Brygge i København, se Hilker og Diemer: *Blok P*.

Blok P anno 2009. Flaget på gavlen er lavet af kunstneren Julie Eden Hardenberg, der med hjælp fra skolebørn syede det af beboernes kasserede beklædningsgenstande. Fotograf: Peter Ludvig Løvstrøm, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Greenland_flag_on_building.jpg (1.2.2016).

først og fremmest bekæmpe den stigende bolignød i Grønland som følge af stigende urbanisering og kraftig befolkningstilvækst, men også levere billige og sundhedsmæssigt forsvarlige boliger til både grønlændere og udsendte danskere. Det var velfærdsstatens og det gryende demokratis boliger. Blok P var tegnet af én af Danmarks mest ansete arkitekter, Tage Nielsen, der med inspiration fra den fransk-schweiziske arkitekt Le Corbusier også havde været én af hovedmændene bag de første højhuse i København, Bellahøjhusene, opført i 1950-55. Blok P var som Bellahøjhusene udtryk for Tage Niensens og Le Corbusiers ideer om koncentreret, funktionalistisk og demokratisk boligbebyggelse, hvor rationel boligindretning, systematisk byplanlægning, teknisk-økonomisk anlægsbyggeri og beboernes velfærd gik op i en højere enhed.³

³ Bech-Danielsen: *Moderne arkitektur*.

Blok P var del af den statslige grønlandspolitik, der først blev formuleret med Grønlandskommissionens arbejde i 1948-50 og siden udbygget af Grønlandsudvalget af 1960.⁴ De nye boliger skulle opfylde rimelige sundhedsmæssige krav, være rentable og i øvrigt bidrage til at fremme den koncentration af befolkningen på større opladser og i byer, som allerede var begyndt uden statslig medvirken i de foregående årtier. Udover boliger skulle der også anlægges hospitaler, skoler, kulturinstitutioner, veje, forsyningsanlæg, fabrikker og en række tilhørende samfundsinstitutioner. Det overordnede formål var at højne de sociale, sundhedsmæssige, økonomiske, politiske og kulturelle vilkår i Grønland for at gøre grønlandere til "ligeberettigede medlemmer af det danske samfund" og øge den grønlandske befolknings "medansvar for udviklingen i Grønland".⁵ Grønland skulle så vidt muligt integreres i den fremvoksende velfærdsstat i Danmark med fokus på vækst, udvikling og demokrati i de større bysamfund på vestkysten.⁶

Med grønlandspolitikken udkastede de danske politikere og planlæggere i samspil med ledende grønlandere en samlet vision for Grønland, og der blev investeret massivt i realiseringen af planerne. I perioden 1950-62 investerede den danske stat 575 millioner kroner, hvilket betød, at omfanget af de reelle investeringer pr. indbygger i Grønland var større end i Danmark i samme periode. En anden og ligeså opsigtsvækkende målestok for investeringernes omfang var de årlige investeringers procentvise andel af den løbende nationalindkomst, som lå på hele 90. Altså, 90 % af Grønlands nationalindkomst blev udgjort af midler tilført fra den danske stat for at effektuere dens grønlandspolitik. Som Mogens Boserup, økonomisk konsulent for Grønlandsudvalget af 1960, konstaterede: "Dette er et formidabelt tal, som ikke kan siges at have sin lige ret mange steder i verden".⁷

Ambitionerne var tilsvarende høje – for samfund som for mennesker. Vilkårene for den grønlandske befolkning skulle fremmes, og det grønlandske initiativ opdyrkes. I slutningen af 1940'erne, hvor Grønlandskommissionen udførte sit arbejde, var der opløftende tendenser at spore. Den lille varmeperiode på den nordlige halvkugle, der tog sin begyndelse i 1920'erne, havde betydet en vækst i torskebestanden i farvandet ud for Grønlands vestkyst. På grund af de nye muligheder inden for kystnært torskefiskeri og den svindende sælragt havde mange grønlandere af sig selv selv forladt mindre bosteder og opsøgt nye erhvervsmuligheder og bedre levevilkår i de større byer på vestkysten. En begyndende sæl-til-

4 Grønlandskommissionen: *Grønlandskommissionens*; Grønlandsudvalget: *Betænkning*.

5 Ligeberettigelse er nævnt både i Grønlandskommissionens og Grønlandsudvalgets rapport, mens medansvar kun står i sidstnævnte, se Grønlandskommissionen: *Grønlandskommissionens*, bind 1.1, 18; Grønlandsudvalget: *Betænkning*, 23.

6 Petersen, Petersen og Christiansen: *Dansk velfærdshistorie*.

7 Tallene og citat stammer fra Boserup: *Økonomisk*, 5-7.

torsk-, eller jagt-til-fiskeri-transition var altså allerede undervejs i Grønland.⁸ Grønlandskommissionen ønskede at fremme denne udvikling, som skulle ændre grønlændernes samfund og mentalitet fremover.

I denne artikel vil vi analysere den danske grønlandspolitik efter anden verdenskrig i lyset af James C. Scotts *Seeing Like a State*.⁹ Scott beskriver en række storstilede planer for forbedring af menneskets vilkår, som alle sammen slog fejl. Han bruger begrebet "autoritær højmodernisme" som en fællesnævner for mange af de tiltag, der ikke har været specielt knyttet til en særlig politisk styreform eller geografisk lokalitet. Vi vil konkludere, at der nok var mange højmodernistiske elementer i den danske stats forbedringsbestræbelser i Grønland, men ønsker samtidigt at understrege, at det i den grønlandske case ikke er muligt at sige, om initiativet som sådan har slået fejl eller er lykkedes. Det afhænger helt og holdent af hvilken målestok, man ønsker at bruge. Der er mange succeshistorier, men også fejltrin. Det, vi ønsker at fokusere på, er, hvordan staten forholdte sig til de uventede problemer eller fejl, der nærmest uundgåeligt opstod i løbet af processen. Bestræbelserne på at forbedre grønlændernes betingelser har løbende undergået mange forandringer og tilpasninger, så der nærmere har været tale om en hybridmodernisering, end en egentlig højmodernisering af Grønland.

MELLEMLØBET OG HYBRIDMODERNISERING

I *Seeing Like a State* gennemgår den amerikanske politolog og antropolog James C. Scott forskellige cases fra videnskabeligt skovbrug i 1700-tallets Prøjsen til samfundsmæssig ingeniørkunst i Sovjetunionen og introduktionen af moderne landbrugsmetoder i løbet af 1900-tallet. Han identificerer tre elementer, der definerer den "autoritative højmodernisme", som er fællesnævneren for disse geografisk og tidsmæssigt spredte og meget forskellige forsøg på at forbedre mennesker, samfund og natur.¹⁰ Første element er den centralt-administrative planlægning og tekniske opbygning af samfund og natur med bestemte mål for øje. Andet element er den udbredte brug af statens magtmidler til gennemførelse af planerne. Og tredje element er et svagt civilsamfund, der ikke er i stand til at modvirke bestræbelserne.¹¹

Geograferne Matthew Farish og P. Whitney Lackenbauer bygger videre på Scotts arbejde i deres historisk-geografiske undersøgelse af højmodernisme i to

8 Udtrykket er en parafrase over torsk-til-reje-transitionen beskrevet i Hamilton, Brown and Rasmussen: 'West Greenland's', 271-282.

9 Scott: *Seeing*.

10 Som også Scott påpeger, udspringer ideen om højmodernisme af geografen David Harveys arbejde i hans forsøg på at beskrive postmodernitetens betingelser, se Harvey: *Condition*. Hvor Harveys analyse har særligt fokus på tiden på vestlige udviklinger efter anden verdenskrig, inkluderer Scott en længere tidshorisont og et større geografisk udsyn.

11 Scott: *Seeing*, 88-89.

arktisk-canadiske byer Iqalilut (dengang Frobisher Bay) og Inuvik.¹² Farish og Lackenbauer noterer sig, at Scotts analysemodel ikke nødvendigvis er fintunet til historiske og geografiske studiers kompleksitet. For eksempel fremtræder staten i Scotts bog ofte som en monolitisk aktør, og desuden tager selve begrebsapparatet ikke højde for forskellige varianter af højmodernisme. Farish og Lackenbauer viser, at moderniseringen af Iqalilut var tæt knyttet til områdets stigende militarisering under den kolde krig med opbygningen af en amerikansk luftbase i nærheden, mens planlægningen og bygningen af en helt ny by med navnet Inuvik, "menneskets sted", blev set som et socialt og ingeniørmæssigt eksperiment; et forsøg på at bringe de moderne bekvemmeligheder fra en normal canadisk by til Arktis. Trods opfordringen til yderligere nuancering bruger Farish og Lackenbauer dog Scotts ord, når de overordnet set konkluderer, at begge byers modernisering var den canadiske regerings forsøg på at "få greb på borgerne og deres miljø".¹³

Autoritativ højmodernisme udspringer fra planlæggernes og administratørernes skriveborde, og den realiseres primært gennem teknisk-videnskabeligt arbejde. Andre forfattere som videnskabssociologerne Bruno Latour og Gabrielle Hecht samt politologen Timothy Mitchell har peget på, at højmodernistiske bestræbelser er et produkt af historiske og sociotekniske omstændigheder, der i sig selv er mangfoldige og sammenfiltrede, altså ikke rendyrkede højmodernistiske.¹⁴ Mange højmodernistiske bestræbelser er desuden kendetegnet ved at involvere en lang række konkrete tiltag og gradvise justeringer, hvis konsekvenser er langt fra entydige højmodernistiske. Det giver derfor god mening at supplere den højmodernistiske historieskrivning med en hybridmodernistisk, der fokuserer på vekselvirkningen mellem den centrale planlægning, kontrol og orden og de mange forskellige konkrete aktiviteter, der bliver sat i værk. Det er som konsekvens af denne vekselvirkning, at centraladministrationer ændrer planer, og nye sociotekniske løsninger opstår.

Med skelen til såvel den høj- som den hybridmodernistiske historiografi vil vi i det efterfølgende gennemgå udviklingen i den danske grønlandspolitik fra 1950 til indførelsen af hjemmestyret i 1979. Vi fokuserer på den højmodernistiske tendens i grønlandspolitikken, altså tiltag i retning af en central planlægning og "synliggørelse" af Grønland som samfund og økonomi. Samtidigt vil vi rette opmærksomheden på de problemer, som de højmodernistiske bestræbelser nærmest uundgåeligt løb ind i. Det er her, at højmodernismen synes at stå over for to muligheder: Enten at fejle fuldstændigt sådan som højmodernisterne gør det i Scotts bog, eller blot at give delvist køb på ideen om den rene centralstatslige sty-

12 Farish and Lackenbauer: 'High modernism'.

13 Farish and Lackenbauer: 'High modernism', 544.

14 Hecht: *Radiance*; Hecht (ed.): *Entangled*; Latour: *We Have Never*; Mitchell: *Rule*; Mitchell (ed.): *Questions*.

ring, dvs. at fejle som en velfærdsstat, der gerne giver køb på nogle af de oprindelige elementer i centralplanlægningen, hvis blot det opfattes som værende i borgernes tarv og muliggør en fortsættelse af udviklingen.

GRØNLANDSPOLITIKKEN SOM HØJMODERNISME

Grønlandskommissionen blev nedsat i 1948 af statsminister Hans Hedtoft på baggrund af et udtalt ønske blandt ledende danskere og grønlandere. Kommissionen var langt fra den første af sin slags, men uden sammenligning den største og mest omfattende. Den 1100 sider lange betænkning udgivet i 1950 er i sig selv et bemærkelsesværdigt historisk dokument. Det udkaster en samlet plan for hele Grønland, som indebærer ændringer på stort set alle niveauer lige fra grønlandernes psykologiske indretning til det samfundsmæssige, kulturelle og spirituelle plan. Grønlandskommissionen bestod af en hovedkommission med departements- og afdelingschefer fra den danske regering samt repræsentanter fra rigsdagen og det grønlandske landsråd. Derudover var der ikke mindre end ni underkommissioner, der togsig af henholdsvis 1) politiske og forvaltningsmæssige forhold, 2) retssystemet, 3) sundhedsvæsenet, 4) økonomi og erhverv, 5) mineralogiske undersøgelser og anden videnskabelig virksomhed, 6) kulturelle og religiøse anliggender, 7) teknisk organisation, 8) lønnings- og personalepolitik samt 9) de tre fjerntliggende bebyggelser Angmagssalik (Tasiilaq), Scoresbysund (Ittoqqortoormiit) og Thule (Uummannaq).

Det er umuligt at behandle alle disse underområder af den danske grønlandspolitik her, så vi vil fokusere på to af de centrale elementer, nemlig ønsket om at "styrke det initiativ i den grønlandske befolkning, som skal udvikle Grønland i social, kulturel og økonomisk henseende" og indsatsen for at udnytte "de fordele i erhvervsmæssige, kulturelle og andre henseender, som er forbundet med befolkningens sammenflytning på større pladser".¹⁵ Som det fremgår af citaterne, blev det forudset, at de to politiske målsætninger, henholdsvis initiativskabelse og befolkningskoncentration, begge ville have afledte positive effekter på en lang række områder. Hvis der blev skabt de nødvendige rammebetingelser for, at grønlandere af sig selv så en værdi i at iværksætte nye initiativer inden for erhverv og samfund, ville det kunne bidrage til øget produktivitet i Grønland og dermed en forbedring af levestandarden. Eftersom de nye erhvervsmuligheder primært var knyttet til kystnært fiskeri ved få centrale fiskepladser, som allerede havde virket tillokkende på mange grønlandere fra mindre bebyggelser, lå der yderligere en opgave i at fremskynde befolkningens flytninger mod de i forvejen største byer på vestkysten, de tidligere kolonier. Det var Kommissionens opfattelse, at "en befolkning, der igennem århundreder har kunnet tilpasse sig den grønlandske naturs vanskelige levevilkår og inden for de givne rammer har kunnet opvise en højt

15 Grønlandskommissionen: *Grønlandskommissionens*, bind 1, 18+26.

udviklet erhvervskultur, også vil vide at tilpasse en ny tids forhold og udvikle sig i overensstemmelse med disse".¹⁶

Tvangsforanstaltninger blev eksplicit afskrevet som værende i strid med liberale og demokratiske principper hyldet i Danmark og med den grønlandske frihedstrang og individualistiske livsindstilling. De politiske mål måtte derfor opnås af anden vej. Der skulle en målrettet kommunikationsstrategi til, som gennem radioudsendelser og trykte udgivelser fortalte grønlænderne om de fordele, som det gryende private initiativ og den tiltagende urbanisering ville føre med sig. Desuden blev det forventet, at grønlænderne i stigende tal automatisk ville søge mod de større byer, "når tilfredsstillende erhvervsmuligheder, gode skoleforhold, sygehus og læge og andre kulturelle goder, herunder først og fremmest mulighed for gode og sunde boliger".¹⁷

Anlægsbyggeri var altså et vigtigt statsligt redskab for implementeringen af koncentrationspolitikken, og anlægsudgifterne udgjorde da også langt de største poster på budgettet. Boligpolitikken, som fremhæves i ovenstående citat, var todelt. Der skulle investeres direkte i opførelsen af boliger til udsendte danskere. Med hensyn til offentlige udlejningsboliger og private boliger var der tale om en blanding af boligstøtte og fordelagtige boliglån. Formålet var dels at sikre en højnelse af boligstandarden ved at forudsætte, at boligerne blev udført af faglært arbejdskraft, dels at sikre en fortsat interesse i boligernes vedligeholdelse ved at tilskynde flere til at blive boligejere. Boligstøttebekendtgørelsen af 29. juni 1953 fastsatte fordelagtige lånebetingelser og et offentligt tilskud på 50 % af boligens værdi med mulighed for yderligere 25 % i form af særligt børnetilskud. Bekendtgørelsen blev revideret i 1959 med fastholdelse af den lave rente på 4 % til gengæld for en moderat sænkelse af tilskuddet til 40 %.¹⁸

Grønlandspolitikken indebar en nyordning på boligområdet på flere områder. I slutningen af 1940'erne havde en dansk lægeekspedition konkluderet, at "målt med dansk bolighygiejnes krav er størstedelen af de grønlandske huse kassable".¹⁹ Husene var generelt overbefolkede, utætte, kolde og fugtige, og det blev vurderet, at de i høj grad var skyld i den dårlige sundhedstilstand.²⁰ På foranledning af Grønlandskommissionen blev der udarbejdet tegninger for typehuse i træ. Selv om det tekniske udstyr i form af varme, vand og kloakering var yderst beskedent, var der i de fleste tilfælde tale om en hygiejnemæssig forbedring. Skiftet fra selvbyggerhuse udført i naturmursten, tørv og forhåndenværende tøm-

16 Grønlandskommissionen: *Grønlandskommissionens*, bind 1, 19.

17 Grønlandskommissionen: *Grønlandskommissionens*, bind 1, 28.

18 Ministeriet for Grønland: *Betænkning*. Ved en opgørelse i 1970 var der 9511 boliger i Grønland, hvoraf omtrent halvdelen var privatejet. Over halvdelen af boligerne var fritliggende enkelthuse, mens etagehusene udgjorde ca. ¼ af boligerne, se Danmarks Statistik: *Grønland*.

19 Grønlandskommissionen: *Grønlandskommissionens*, bind 4, II, 84.

20 Grønlandskommissionen: *Grønlandskommissionens*, bind 4, I, 45-46.

mer til de danske typehuse bygget af faglærte håndværkere betød også, at mange grønlandere måtte acceptere en væsentlig stigning i deres boligudgifter. Hvor mange tidligere boede i huse, der var stort set gældfri, måtte de nu betale decideret husleje evt. som afdrag på gæld. For mange grønlandske familier krævede det, at begge ægtefæller var udearbejdende, og det medførte igen ekstraudgifter til børnepasning. De teknisk bedre boliger var at finde i byerne, og deres omkostninger skabte afledte behov for udearbejde, daginstitution mm. Mange grønlandere måtte omstille sig fra at være relativt økonomisk uafhængige til en tilværelse som lønarbejder eller selvstændig, hvis de ville have mere moderne boligfaciliteter og højere sundhedstilstand. Øget velfærd gik hånd i hånd med en ny livsform. Det var centralt styrede ændringer, der blev gennemført med brug af boligteknik og finansielle incitament.

Ligesom boligsituationen undergik forandringer, var også erhvervsstrukturen under omstilling. Grønlands økonomi var traditionelt set baseret på fangst af søpattedyr, især sæler. Klimaændringerne i 1920'erne og 1930'erne havde dog betydet, at fiskeriet havde overtaget rollen som det vigtigste erhverv. Hvor sælfangsten primært havde været til selvforsyning, var fiskeriets økonomi nært forbundet med eksportmarkeder i USA og Europa. Især USA's andel af torskeeksporten var steget betydeligt op gennem 1940'erne. Det opblomstrende torskefiskeri krævede større og mere teknisk udstyr end sælfangsten, og det skabte behov for en økonomisk udnyttelse af kostbare faste anlæg såsom havne, pak- og frysehuse, fiskefabrikker mm. Grønlandskommissionen konkluderede, at det kun kunne ske ved at give dansk erhvervsliv indpas i Grønland og med støtte fra den danske stat.²¹ Der blev etableret to erhvervsstøtteordninger, som ydede direkte tilskud og favorable lån til 4 % i rente til forskellige erhvervsformål.

Sigtet for den nye erhvervs politik var at hæve levestandarden ved at fremme produktiviteten, og det formål blev set som værende fuldt integreret i den samlede grønlandspolitik for mennesker og samfund. Kommissionen anså det for væsentligt for at øge produktiviteten, men det vigtigste formål var at skabe mulighed for, "at befolkningens åndelige horisont udvides, og at der tilrettelægges en politik, som giver grønlanderne økonomisk motiv til og personlige og tekniske forudsætninger for at hæve deres levestandard gennem deres egen virksomhed".²² Erhvervs politikken var altså et middel til at omdanne grønlanderne til oplyste og aktive borgere i et moderne samfund, hvis "stærke arbejdsdeling og deraf følgende højt udviklede samfundsmæssige organisation kræver et overblik, en fællesskabsfølelse og en personlig ansvarsbevidsthed, som ikke er nødvendig i et samfund af det hidtidige grønlandske samfunds struktur".²³

21 Grønlandskommissionen: *Grønlandskommissionens*, bind 5, 28.

22 Grønlandskommissionen: *Grønlandskommissionens*, bind 5, 30.

23 Grønlandskommissionen: *Grønlandskommissionens*, bind 5, 30.

Ved indgangen til 1960'erne var udviklingen godt i gang. Nye sygehuse, skoler, veje, offentlige bygninger, fiskefabrikker og meget mere var blevet etableret, og mange andre nybyggerier var undervejs. Befolkningens levestandard (målt ud fra købekraft samt offentlige forbrug) var i perioden 1947-1962 tredoblet til et niveau svarende til omkring halvdelen af levestandarden i Danmark.²⁴ Dødeligheden var blevet halveret, og fødselshyppigheden steget med hele 30 %. Torskefiskeriet var vokset gennem hele perioden, og der var også kommet gang i reje- og laksefiskeriet. På boligside var der blevet bygget ca. 3.000 nye boliger, langt de fleste i byerne. Det betød, at godt halvdelen af befolkningen i 1963 boede i boliger opført efter 1952. Det moderne Grønland var ved at komme til syne som realitet.

FRA HELHEDSVISION TIL ØKONOMISK PLANLÆGNING

Grønlandspolitikken rummede en altomfattende vision for et nyt og bedre Grønland. Den fremstillede Grønland som et samlet hele bestående af mennesker, natur og samfund, og den indeholdt planer for, hvordan de tre elementer skulle samordnes i tiden fremover. Grønland skulle gøres til en ligestillet del af Danmark, levestandarden skulle hæves, og grønlænderne forberedes på at leve i et moderne samfund karakteriseret ved et (delvist statstyret) liberalt erhvervsliv baseret på fiskeri, en høj grad af samfundsmæssig koncentration, organisation og administration samt personligt medansvar som borger. Visionerne var udformet centralt af den politisk nedsatte Grønlandskommission og senere Grønlandsudvalget, der i store træk bekræftede kommissionens arbejde. Statens store investeringer udgjorde magten bag visionen, og de mange konkrete tiltag, hvoraf vi kun har kunnet behandle nogle ganske få, blev i første omgang iværksat uden større protester fra grønlændere; tværtimod var der stor optimisme og begejstring at spore. Grønlandspolitikken var rendyrket højmodernisme tilsat et stænk af sentimentalitet over det historiske forhold mellem Grønland og Danmark.

Ikke overraskende gav den omfattende Grønlandspolitik anledning til kritik og problemer. I det nedenstående går vi særligt ind i ledende grønlænderes ønske om mere grønlandsk indflydelse på moderniseringen. Først vil vi dog kort nævne et andet element af moderniseringsprocessen, som var kilde til stor frustration i det meste af Grønland, nemlig tilstrømningen af en stor gruppe velbetalte danskere. Før moderniseringsbestræbelserne tog fart, var der kun få hundrede danskere permanent i Grønland. Allerede i 1950 var antallet af danskere vokset til godt 1.000 mod 22.500 grønlændere; i 1970 var de tilsvarende tal henholdsvis 7.000 og 39.000.²⁵ Hvor de to grupper i mange henseender var formelt ligestillede, så var de det hverken formelt eller i praksis, når det kom til løn. Danske og grønlandske håndværkere fik eksempelvis ikke samme løn for samme arbejde, da der var stort behov for faglærte danske håndværkere med midlertidigt eller mu-

²⁴ Grønlandsudvalget af 1960: *Betænkning*, 21-22.

²⁵ Sørensen: *Denmark-Greenland*, 119-120.

ligvis permanent ophold i Grønland. De danske håndværkere fik højere løn sikret af danske overenskomster, men også et betydeligt tillæg, hvilket blev anset for at være nødvendigt for at sikre incitament til at rejse til Grønland.²⁶ Kombineret med rige muligheder for overarbejde betød dette, at der opstod en betydelig lønforskel mellem udsendte danske håndværkere og deres grønlandske kolleger. Det er tidligere vist, at denne forskel i løn skabte utilfredshed blandt grønlandere, der havde forventet, at Grønlands placering som en mere integreret del af Kongeriget ville betyde, at der skulle være ligeløn mellem grønlandere og danskere på Grønland.²⁷

Af økonom Mogens Boserups økonomiske undersøgelse for Grønlandsudvalget fremgår det, at lønforskellen ikke blot blev set som en naturlig konsekvens af behovet for at lokke store mængder specialiseret arbejdskraft til Grønland, men også som en ren og skær nødvendighed for at sikre Grønlands udvikling.²⁸ Boserup argumenterer for, at hvis grønlandere skulle have samme løn som danskere på Grønland, så kunne det medføre en undergravning af Grønlands fiskeri, og fiskeriet blev set som det hovederhverv, hvor grønlanderne selv skulle skabe fremtidens velstand. Højere lønninger på land ville umiddelbart medføre højere indhandlingspriser på fisk for at sikre fastholdelse af arbejdskraft i erhvervet, men disse priser måtte følge verdensmarkedet, ikke en intern lønpolitik, hvis grønlandske fisk skulle være konkurrencedygtige. Den uomgængelige konklusion på dette erhvervs- og markedsøkonomiske argument blev, at løndiskrimination var et nødvendigt onde, der fulgte med som del af de store moderniseringsbestræbelser. En mere formelt fastlagt løndiskrimination foregik i de højeste lag af det grønlandske samfund, hvor tjenestemænd "hjemmehørende" i Grønland ifølge loven fik 20 % lavere løn end udsendt personale.²⁹ Denne diskrimination, der siden 1964 officielt var baseret på det såkaldte fødestedskriterium, ifølge hvilket personer født i Grønland modtog lavere løn i offentlige stillinger, skabte stor debat og nærede et voksende grønlandsk selvstændighedsønske. Inuit-partiet opstod i denne periode med afskaffelse af løndiskrimination mellem grønlandere og danskere som sin vigtigste politiske målsætning.³⁰ Politikerne i Grønlands Landsråd fortsatte dog med en vis modvillighed støtten til fødestedskriteriet, da det blev anset for nødvendigt af hensyn til løn- og erhvervspolitikken.

I løbet af 1950'erne mødte de danske moderniseringsplaner som nævnt kritik fra ledende grønlandske politikere. Der var primært tale om en kritik af midlerne, ikke målet: skabelsen af et moderne Grønland. Grønlanderne ønskede dog i stigende grad en modernisering, der tog hensyn til de særligt grønlandske vil-

26 Boserup: *Økonomisk*, 198+239.

27 Sørensen: *Denmark-Greenland*, 120.

28 Boserup: *Økonomisk*, 198-201.

29 Man var ikke hjemmehørende, hvis man efter sit fyldte 8. år havde opholdt sig mere end 10 år uden for Grønland. Boserup: *Økonomisk*, 237-239.

30 Sørensen: *Denmark-Greenland*, 129-132.

kår, menneskeligt som miljømæssigt, og de ville være sikre på det danske engagement. I 1959 tog landsrådsformand Erling Høegh debatten om den videre udvikling af Grønland op i Grønlands Landsråd. Landsrådet vedtog en udtalelse, der bad Folketinget om at formulere langsigtede mål for Grønlands udvikling og dermed sikre den danske stats vilje til at bakke op om en fortsat modernisering, politisk såvel som økonomisk.³¹ Desuden udtrykte Landsrådet kritik af grønlændernes muligheder for at påvirke den hidtidige planlægning og udførelse af moderniseringen, og man ønskede mere indflydelse på udviklingen fremadrettet. Set fra de grønlandske politikeres side var der ikke tale om modstand mod idéen om Grønlands modernisering, men der var brug for tilretning og opdatering af moderniseringsbestrebelse, så processen kunne fremskyndes, og den grønlandske indflydelse på udviklingen øges. Set fra dansk side var den aktive stillingtagen til Grønlands fremtid fra grønlandsk side et ønsket og positivt resultat, men det gav også nye, uventede udfordringer.

Kritikken fra Landsrådet blev udgangspunktet for forhandlinger mellem ministeren for Grønland og Folketingets Grønlandsudvalg (et stående udvalg) med inddragelse af Grønlands Landsråds forretningsudvalg. Forhandlingerne mandede ud i oprettelsen af Grønlandsudvalget af 1960, et midlertidigt udvalg med medlemmer fra Folketinget, embedsværket, Grønlands Landsråd samt danske og grønlandske arbejdsmarkedsorganisationer.³² Udvalgets kommissorium fastslog, at udvalget skulle undersøge Grønlands økonomiske, politiske og administrative forhold og vurdere, om "der måtte være anledning til inden for disse områder at søge det grønlandske samfunds udvikling tilrettelagt efter andre synspunkter end de hidtil gældende og i bekræftende fald fremkomme med forslag herom".³³ Der var en erkendelse af, at en justering af kursen kunne være på sin plads, men det ses også, at der i tråd med den højmodernistiske ideologi fortsat var en tro på, at et centralt udvalg kunne "tilrettelægge" et samfunds udvikling og planlægge den udvikling.

En væsentlig del af Grønlandsudvalgets virksomhed bestod i en undersøgelse af den eksisterende grønlandske økonomi og udviklingen siden Grønlandskommissionens betænkning i 1950. Undersøgelsen blev foretaget af Mogens Boserup, der fra sin ansættelse i 1960 og frem til juni 1962 samlede og bearbejdede et væld af informationer om Grønlands økonomi og samfund med henblik på at give udvalget anbefalinger om fremtiden.³⁴ I modsætning til Grønlandskommissionens digre rapport i ni bind fra 1950, der inkluderede såvel økonomiske som sociale og kulturelle aspekter, fokuserede Boserups arbejde udelukkende på Grønlands økonomi fra arbejdsmarkedsproblemer til offentlig og privat udlånsvirksomhed,

31 Sørensen: *Danmark-Grønland*, 122-123.

32 Grønlandsudvalget: *Betænkning*, 9-11 og 194-195.

33 Grønlandsudvalget: *Betænkning*, 10.

34 Boserup: *Økonomisk: Grønlandsudvalget, Betænkning*, XI-XIV.

statsdrift, det private erhvervsliv og løn- og prisfastsættelse. Med James C. Scotts ord bliver Grønland ”synliggjort” eller ”læsbar” gennem en centralt fastlagt målestok for økonomien og diverse institutionaliserede teknikker til dataindsamling og -behandling af økonomiske indikatorer.³⁵

Grønlandsudvalget tog de politiske problemer vedrørende kompetencefordelingen mellem danske og grønlandske myndigheder op til behandling og kom med diverse anbefalinger, som af hensyn til artiklens omfang ikke vil blive taget op til yderligere behandling her. Det var dog økonomien, der med udgangspunkt i Bose-rups analyse var i fokus. Grønlandskommissionen havde i sin store betænkning fra 1950 set økonomisk udvikling som værende af central betydning for Grønland modernisering på stort set alle områder, men slet ikke i samme grad som Grønlandsudvalget. Den højmodernistiske vision om Grønland blev indsnævret fra at være en overordnet helhedsplan, der ville involvere forbedringer på det økonomiske såvel som det samfundsmæssige, kulturelle, religiøse og menneskelige plan, til at være et spørgsmål om økonomisk planlægning og økonomisk vækst.

Grønlandsudvalgets målsætninger for fremtidens Grønland blev udmøntet i en udviklingsplan for tiåret 1966-75. Den tiårige plan havde fem hovedsynspunkter, nemlig at beskæftigelsen skulle øges, investeringerne skulle koncentreres i de bedst egnede byer, erhvervene skulle effektiviseres, uddannelse skulle prioriteres højt, og boligbyggeriet skulle øges.³⁶ Om valget af tidsperiode skrev udvalget: ”Selvom det ville have været ønskeligt, har udvalget ikke ment at burde gå længere frem i tiden, da planlægningen i så fald blive behæftet med for store usikkerhedsmomenter”.³⁷ Med tiårsplanen udviste udvalget altså en tiltro til muligheden for at planlægge et samfund ti år frem, men citatet viser, at der var en vis forståelse for, at samfundsplanlægning trods alt havde begrænsninger og indebar en vis usikkerhed.

Tiårsplanen fokuserede på beskæftigelse, uddannelse og boliger. Det var med andre ord velfærdsstaten Danmark, der iagttog Grønland og identificerede landets udfordringer. Befolkningens vækst og ændrede beboelsesmønstre havde flere konsekvenser, men de målbare konsekvenser for behovet for boliger og beskæftigelse kunne løses med variationer af den bolig- og beskæftigelsespolitik, der allerede var kendt fra Danmark. Ser vi eksempelvis på boligpolitikken, så betød befolkningsudviklingen i Grønland, at den danske stat fra 1961 overførte en velkendt dansk løsning og begyndte at etablere etagebyggeri i Grønland.³⁸ Blok P fra midten af 1960’erne var det første og mest iøjnefaldende tegn på den nye og

35 Scott: *Seeing*, 77-78. Timothy Mitchell har på tilsvarende vis i sin bog om Egyptens modernisering argumenteret for, at Egyptens økonomi først kommer til syne i løbet af 1950’erne, hvor der etableres en række institutioner til systematisk indsamling og behandling af det datamateriale, der definerer en økonomi, se Mitchell: *Rule*.

36 Grønlandsudvalget: *Betænkning*, 26

37 Grønlandsudvalget: *Betænkning*, 25.

38 Ministeriet for Grønland: *Betænkning*, 13

mere økonomisk orienterede boligpolitik. Velfærdsstaten identificerede et kendt problem og svarede med en kendt løsningsmodel, men velfærdsstaten skabte dermed også grobund for at fejle senere hen, da den store satsning på boligblokke bidrog til nye og delvist ukendte problemstillinger på bolig- og socialområdet, som velfærdsstaten ikke var i stand til at se i begyndelsen af 1960'erne.

SAMFUNDET (OG NATUREN) SLÅR TILBAGE

Grønlandsudvalgets arbejde var ikke kun et udtryk for en mere målrettet og økonomisk styret grønlandspolitik. Selve udvalgets nedsættelse var et tegn på, at moderniseringsbestrebelse var løbet ind i de første problemer over en bred kam: Landsrådet krævede som allerede nævnt mere medbestemmelse; der var utilfredshed med de store indkomstforskelle mellem grønlandere og danskere; de fordelagtige låneordninger var i vanskeligheder på grund af uforholdsmæssigt store restancer hos private grønlandere; og der var ikke boliger nok til at huse de mange mennesker, der flyttede til byerne, og de voksende familier.³⁹ Med andre ord: der var en gryende erkendelse af, at moderniseringen af Grønland med fokus på økonomisk vækst og tilhørende omlægning af samfundsstruktur, normsystemer og indbyggernes mentale indstilling havde skabt nye typer af problemstillinger, som måtte håndteres, hvis ikke grønlandspolitikken skulle blive eroderet indefra.

Første skridt hen imod en løsning var – sådan som den danske stat så det – en forskningsbaseret udredning af problematikkerne. I 1970 tog Ministeriet for Grønland kontakt til Socialforskningsinstituttet, oprettet i 1958, med henblik på en bred undersøgelse af "tilpasningsproblemer i Grønland".⁴⁰ Undersøgelsen bestod i spørgeskemainterviews med et tilfældigt udvalgt, repræsentativt udsnit af befolkningen i Vestgrønland. I alt 609 personer blev interviewet. Derudover blev der indsamlet informationer om respondenterne hos politi, socialkontor, restancekontor, arbejds- og socialdirektoratet samt sygehuse. Undersøgelsen pegede på, at selv om mange sociale problemer som alkoholisme og kriminalitet var mere udbredte i Grønland end i Danmark, oplevede størstedelen af undersøgelsens respondenter ikke væsentlige sociale problemer i deres hverdag. De var for det meste velfungerende og veltilpassede borgere i det nye Grønland. Årsagen til de sociale problemer, som trods alt påviseligt eksisterede i Grønland, men som altså måtte siges at være begrænset til et mindretal i befolkningen, var ifølge under-

39 Indbyggertallet i byerne var vokset med 70 %, en total triumf for koncentrationspolitikken. Selv om befolkningstilvæksten på mange måder blev set som et stort fremskridt, var den i sig selv en udfordring. Dødeligheden var blevet halveret i løbet af 1950'erne, og fødselstallet var steget med 30 %. Grønlandsudvalget konkluderede: "Økonomisk set har den store stigning i børnetallet været en belastning for familierne", se Grønlandsudvalget: *Betænkning*, 20.

40 From, Jensen, Friis og Kjær: *Sociale problemer*, 15. Om øsamfundsproblematikken, se også Hendriksen: *Grønlands bygder*.

søgelsen ikke udtryk for et kultursammenstød, sådan som det ofte blev opfattet. Med forbehold for, at der kunne være mere dybtliggende psykologiske problemer, som undersøgelsens design ikke kunne indfange, var konklusionen, at "alt i alt er årsagerne til de sociale problemer af væsentlig samme karakter som i de vestlige industrisamfund".⁴¹

Socialundersøgelsen var et resultat af, at det teknisk-økonomiske syn på Grønland ikke længere var tilstrækkeligt. Lidt fortegnet kan man sige, at samfundet gjorde modstand mod den eksisterende grønlandspolitik, der havde set opbygningen af den politiske administration, socioteknisk infrastruktur og økonomisk styring på baggrund af udvalgte indikatorer som udgangspunktet for et moderne Grønland. Nu viste det sig, at der opstod samme type af sociale problemer som i Danmark, om end i mere udtalt grad. Fra statens side var løsningen en rationel arbejdsdeling, hvor der skulle nye former for ekspertise til at tage sig af vanskelighederne.

Man kan se Socialforskningsinstituttets undersøgelse som endnu et udslag af autoritativ højmodernisme, hvor det er centralmagten og dets højt differentierede ekspertsystem, der internaliserer problemerne og producerer ny viden og løsningsforslag. Det er karakteristisk, at selv om Socialforskningsinstituttets udgangspunkt havde været et helt andet end Grønlandskommissionens og Grønlandsudvalgets, var løsningsmodellen den samme, om end med modifikationer: Det var en videreudbygning af det grønlandske erhvervsliv og fortsat befolkningsskoncentration, der skulle til. Dog skulle der indføres forskellige supplerende foranstaltninger under hensyntagen til grønlændernes uddannelse og ligestillingen mellem grønlændere og danskere. Socialforskningsinstituttets arbejde kan derfor også ses som udslag af en første hybridisering af det højmodernistiske tanke-sæt, hvor tidligere løsninger uventet skaber nye problemer, som så igen må behandles og eventuelt på længere sigt foranlediger nye problemstillinger.

Socialforskningsinstituttets undersøgelse gav anledning til andre forestillinger om Grønland end de rent økonomiske, der havde præget især Grønlandsudvalgets arbejde. Det var ikke længere et Grønland målt og vejret på økonomiske og populationsmæssige parametre som statens driftsudgifter, import/eksport, långivning, lønniveau, befolkningstilvækst mm. Det var et Grønland defineret ikke alene ved dets erhvervsøkonomiske og uddannelsesmæssige opdeling, men også ved angivelser af undersøgelsespersonernes fritidsaktiviteter, klager over nervøse lidelser, kriminelle forhold, indlæggelser på sygehuse, danskfærdigheder, kontakt mellem danskere og grønlændere mm. Det blev også understreget, at Grønland er et øsamfund, hvorfor mange problemstillinger vil kræve andre typer af løsninger end i Danmark.⁴²

41 From, Jensen, Friis og Kjær: *Sociale problemer*, 37.

42 From, Jensen, Friis og Kjær: *Sociale problemer*, 40.

Det var ikke bare samfundet, men også naturen, der slog tilbage. Torskefiskeriet ud for Grønlands kyster oplevede en væsentlig nedgang i slutningen af 1960'erne og begyndelsen af 1970'erne. I 1962-63 lå fangsten på over 400.000 tons, mens den godt ti år senere var faldet til langt under 100.000 tons. Årsagen var en blanding af overfiskeri og faldende temperaturer.⁴³ Grønlandske fiskere stod for under 10 % af den samlede fangst, mens færøske, norske, canadiske, portugisiske og andre fiskere tog størstedelen. Resultatet var, at der i stigende grad blev satset på rejefiskeri. Grundet forskelle i rejeforekomsterne og forskelle i investeringsgrundlag og infrastruktur var der stor forskel på, hvordan torsk-til-reje-omstillingen forløb i de forskellige byer og bygder.⁴⁴

Både Grønlandskommissionen og Grønlandsudvalget havde planlagt ud fra en forudsætning om, at fiskeriet relativt uproblematisk kunne øges i takt med befolkningsudviklingen. Dette illustreres bedst af et citat fra Boserups økonomiske undersøgelse, der efter at have beskrevet fiskeriproduktionen som fuldstændig elastisk endvidere skrev: "Der er torsk nok i havet ud for Grønland, og med den stærkt stigende befolkning er der derfor udmærkede muligheder for forøget fangst".⁴⁵ Havet og dermed naturen blev set som noget uforanderligt, der blot kunne udnyttes, og som man ikke skulle tage højde for i samfundsplanlægningen.

Væksten i fiskeriet, som var en central del af moderniseringsbestræbelserne i Grønland, var altså med til at gøre selve den højmodernistiske opfattelse af naturen som en stort set uudtømmelig ressource til skamme, da overfiskeri helt bogstaveligt var med til at tømme havet ud for Grønlands kyster for torsk. Man opdagede, at naturlige og samfundsmæssige systemer var meget tættere forbundet, end det kom frem i den rendyrkede højmodernistiske idé om naturen som ren ressource. Den ensidige satsning på torskefiskeri – ikke helt ulig den ensidige satsning på boligblokke – var altså med til at skabe en tiltagende hybridisering af Grønland som moderne samfund, hvor samfund og natur var langt mere sammenfiltret, end højmodernismen antog.

AFSLUTTENDE BEMÆRKNINGER

I James C. Scotts fremstilling beskriver begrebet autoritativ højmodernisme en række rendyrkede forsøg på at gennemtrumfe en centralstatslig planlægning og styring af samfund, økonomi og natur. Autoritativ højmodernisme kan kun "se" gennem én optik, nemlig den, der er resultatet af centralplanlæggernes arbejde og tænkemåde. Målet er en forbedring af samfundet til fordel for alle eller langt de fleste mennesker, men den endimensionelle og ubrydelige logik medfører ofte det modsatte, når uventede problemer opstår. Når autoritativt højmodernistiske stater fejler, sker det uafvendeligt og med store konsekvenser.

43 Hamilton, Brown and Rasmussen: 'West Greenland's', 272.

44 Hamilton, Brown and Rasmussen: 'West Greenland's', 272.

45 Boserup: *Økonomisk*, 17.

Grønlandspolitikken var i perioden fra anden verdenskrig og frem til indførelsen af hjemmestyret i 1979 præget af fremskridt på en lang række centrale indikatorer, men den var samtidigt også modsætnings- og problemfyldt. Udgangspunktet lignede til forveksling et perfekt højmodernistisk projekt. Den danske stat formulerede en række målsætninger for Grønland og investerede stort i forsøget på at nå disse mål. Nogle grønlandere støttede det danske initiativ, men generelt set var det grønlandske civilsamfund for svagt til at sige til eller fra. Alle tre parametre for Scotts autoritative højmodernisme var således opfyldt.

Men moderniseringsbestræbelserne viste sig hurtigt at involvere mere og andet end det, der kunne måles ved hjælp af det danske teknisk-administrative bureaukrati og ud fra de i grønlandspolitikken fastlagte målsætninger. Der opstod uventede udfordringer i forhold til mennesker og fisk, ligesom moderniseringsprocessen generelt viste sig at være langt dyrere og mere problematisk, end man først havde forestillet sig. Moderniseringsproblemerne viste sig at være første skridt væk fra en højmodernistisk udviklingsmodel, for de nødvendiggjorde en række kompromisser og tilpasninger af grønlandspolitikken. Det, der var begyndt som et højmodernistisk udviklingsprojekt i 1950'erne, fik i løbet af 1960'erne og 1970'erne flere og flere hybridmodernistiske træk.

Grønlandspolitikken indebar en svær balancegang. På den ene side var det målet at skabe de nødvendige sociotekniske og politisk-administrative vilkår for et moderne Grønland, primært ved brug af dansk ekspertise og for danske midler. På den anden side skulle man sikre en udvikling af det grønlandske samfund i retning af mere og mere selvstændighed. Det betød, at der var en dobbelthed indbygget i selve moderniseringen. Man skulle sikre, at de fastsatte målsætninger blev opfyldt ved hjælp af en danskledet centralplanlægning af forbedrede vilkår i Grønland. Samtidigt måtte de danske planlæggere være indstillet på en delvis og gradvis ændring og udvidelse af mål og succeskriterier, efterhånden som Grønlands samfund – og i stigende grad også natur – blev gjort til en synlig og vigtig deltager i moderniseringsbestræbelserne.

KRISTIAN HVIDFELDT NIELSEN
 CENTER FOR VIDENSKABSSTUDIER
 AARHUS UNIVERSITET
 KHN@CSS.AU.DK

ALLAN LYNGS KJÆRGAARD
 RIGSARKIVET
 ALLAN_LK@HOTMAIL.COM

ABSTRACT

Seeing and failing like a welfare state:**Modernization efforts and problems in Greenland after World War II**

Kristian Hvidtfeldt Nielsen

Centre for Science Studies, Aarhus University.

E-mail: khn@css.au.dk

Allan Lyngs Kjærgaard

The Danish National Archives.

E-mail: allan_lk@hotmail.com

After World War II leading politicians wanted to bring Greenland and Denmark closer together, politically as well as socially, economically and culturally. With the establishment of the large Greenland Commission in 1948 and the publication of its monumental, 1110 pages long white paper in 1950, the contours of modern Greenland appeared for the first time. In the words of James C. Scott the Commission had produced a high-modernist vision for a new and improved Greenland. The implementation of this vision would require additional legibility with respect to Greenland's population, economy, geography, natural resources, infrastructure and political administration, which, according to the planners, had to be established by Danish expertise. We argue that the Danish Greenland policy in the following decades underwent hybridization as Danish experts and politicians gradually discovered the difficulties of enrolling the Greenlandic people and Greenland's nature into their high-modernist schemes. As a result, Greenland increasingly up until the introduction of the home rule in 1979 took shape in the area of tension between Danish-led modernization efforts and the consequent modernization problems that occurred in Greenland.

LITTERATUR

- Bech-Danielsen, Claus: *Moderne arkitektur – hva' er meningen?* Århus: Systime, 2004.
- Boserup, Mogens: *Økonomisk politik i Grønland*, København: Grønlandsudvalget af 1960, 1963.
- Danmarks Statistik: *Grønland: Folke- og boligtællingen 31. december 1970*, København: Danmarks Statistik, 1974.
- Farish, Matthew og P. Whitney Lackenbauer: 'High Modernism in the Arctic: Planning Frobisher Bay and Inuvik', *Journal of Historical Geography* 35 (3), 2009, 517-544.
- From, Anders, Kirsten Just Jensen, Peter Friis og Anders Kjær: *Sociale problemer i Grønland: Levevilkår og sociale problemer i Vestgrønland*. København: Socialforskningsinstituttet, 1975.
- Grønlandskommissionen: *Grønlandskommissionens Betænkning*, 9. bind, København: Statens Trykningskontor, 1950.
- Grønlandsudvalget af 1960: *Betænkning fra Grønlandsudvalget af 1960*, Betænkning Nr. 363, København: Statens Trykningskontor, 1964.
- Hamilton, Lawrence C., Benjamin C. Brown og Rasmus O. Rasmussen: 'West Greenland's Cod-to-Shrimp Transition: Local Dimensions of Climatic Change', *Arctic* 56 (3), 2003, 271-282.
- Harvey, David: *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*, Oxford: Blackwell, 1992.
- Hecht, Gabrielle (ed.): *Entangled Geographies: Empire and Technopolitics in the Global Cold War*, Cambridge, Mass.: MIT Press, 2011.

- Hecht, Gabrielle, *The Radiance of France: Nuclear Power and National Identity after World War II*, Cambridge, Mass.: MIT Press, 2009.
- Hendriksen, Kåre: *Grønlands bygder: økonomi og udviklingsdynamik*, ph.d.-afhandling, Aalborg: Aalborg Universitet, 2016.
- Hilker, Martin og Rikke Diemer (red.): *Blok P: En boligblok i Nuuk*, København: Nordatlantens Brygge, 2013.
- Latour, Bruno: *We Have Never Been Modern*, New York: Harvester Wheatsheaf, 1993.
- Ministeriet for Grønland: *Betænkning vedr. boligbyggeriet i Grønland: Administration, statsstøtte og finansiering*, København: Ministeriet for Grønland, 1973.
- Mitchell, Timothy (ed.): *Questions of Modernity*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 2000.
- Mitchell, Timothy: *Rule of Experts: Egypt, Techno-Politics, Modernity*, Berkeley: University of California Press, 2002.
- Petersen, Jørn Henrik, Klaus Petersen og Niels Finn Christiansen: *Dansk Velfærdshistorie*, Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2010.
- Scott, James C.: *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*, New Haven: Yale University Press, 1998.
- Sørensen, Axel Kjær: *Denmark-Greenland in the Twentieth Century*, Meddelelser om Grønland – Man & Society 34, København: Kommissionen for videnskabelige undersøgelser i Grønland, 2006.